

УДК 94(477.7):32
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2023.157.5>

Ірина ІРЧАК, асп.
ORCID ID: 0000-0002-9030-6788
e-mail: iryairchak@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ СМУГИ ОСІЛОСТІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Вступ. Наприкінці ХІХ ст. одним зі способів змусити євреїв Російської імперії зректись віри батьків вбачалось створення умов, що значно ускладнювали їхню економічну діяльність і навіть робили неможливою деякі її види. Заробляти на життя євреям доводилось в умовах економічного антисемітизму, що набирає обертів упродовж ХІХ ст. У даній статті досліджено зайнятість єврейського населення у структурі економіки, визначено розмір прибутків євреїв і з'ясовано, як він впливає на рівень їхнього життя наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Методи. Методологічною основою дослідження є принципи історизму, системності та об'єктивності, що дали змогу розглянути поставлені питання у відповідному історичному контексті. Було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних історичних методів: індукції і дедукції, аналогії, синтезу, порівняння, статистичний метод, а також історико-генетичний, історико-системний методи.

Результати. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. єврейське населення переважно продовжувало вести традиційні види економічної діяльності: торгівлю та посередництво, ремесло, оренду, лихварство. Невеликій частині євреїв вдавалось розширювати виробництво. Упродовж ХІХ ст. з'явилися єврей-колоністи, які на зламі століть вели сільське господарство доволі вправно і ефективно. У зв'язку з обмеженим доступом до освіти і державної служби дуже мала частина євреїв мала "вільні професії".

Висновки. Чисельність заможних представників єврейського населення була мізерною порівняно з переважною більшістю одновірців, що намагались звести кінці з кінцями в умовах намагання влади Російської імперії вирішити "єврейське питання", у тому числі шляхом обмежень і заборон, що стосувались економічної діяльності. Виняток становили нечисленні представники торгово-промислових і банківських кіл.

Ключові слова: євреї, економіка, національна політика, економічний антисемітизм, смуга осілості.

Вступ

Унаслідок поділів Речі Посполитої наприкінці ХVІІІ ст. разом із новоприєднаними землями Російська імперія отримала й нових підданих, серед яких було кілька мільйонів євреїв. Вони вирізнялись своєю релігійною і культурною окремішністю, історично сформованими традиційними напрямками економічної діяльності, специфічною кагальною формою управління. Разюча відмінність від християнського населення, що становило переважну більшість підданих імперії, призвела до виникнення т. зв. єврейського питання, пов'язаного з можливістю співіснування євреїв з рештою населення. Наприкінці ХІХ ст. політика щодо євреїв визначилась доволі жорстко: асиміляція, міграція чи існування за правилами, які унеможливають гідне життя. Одним зі способів змусити євреїв зректись віри батьків (питання віросповідання – основа дискримінаційного законодавства) було створення умов, що значно ускладнювали економічну діяльність єврейського населення і навіть робили неможливою деякі її види. Заробляти на життя євреям доводилось в умовах економічного антисемітизму, що набирає обертів упродовж ХІХ ст. Його важливою складовою була експлуатація сформованого ще у ХVІІІ ст. образу єврея-визискувача, що прагне зосередити у своїх руках якомога більше капітали. Питання виникнення, функціонування та наслідків побутування такого образу потребує подальшого великого ґрунтового дослідження. Натомість у даній статті буде досліджено зайнятість єврейського населення у структурі економіки в контексті розгортання економічного антисемітизму, визначено розмір прибутків євреїв і з'ясовано, як він впливає на рівень їхнього життя наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Українська історіографія має низку робіт, присвячених тим чи іншим аспектам зазначеної проблеми. Власну спробу дати оцінку цьому питанню здійснили у своїх працях І. Самарцев, І. Погребінська, В. Доценко. Різні

аспекти економічного становища єврейського населення розглянуто в монографіях, присвячених національним меншинам Правобережної України, Н. Щербак і Ю. Поліщука, натомість єврейському населенню Лівобережжя присвячена дисертація А. Морозової. Єврейське землеволодіння і землеробство стали предметом дослідження А. Криськова, А. Бородія, В. Доценка, В. Щукіна і А. Павлюка. Однак дотепер бракує цілісного висвітлення економічного становища єврейського населення, зокрема з описом його територіальних особливостей. Джерельну базу дослідження становлять передусім статистичні дані Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р., а також законодавчі акти, вміщені у Повному зібранні законів Російської імперії (далі – ПСЗРИ). Цінні відомості щодо становища євреїв смуги осілості містять праці, що стали результатами експедицій економіста А. Субботіна (1887 р. з Литви до Одеси) і Л. Брамсона (1894 р. до колоній Катеринославської губернії). Характеристика євреїв українських губерній смуги осілості наведена у праці Н. Лескова "Єврей у Росії". Її поява була пов'язана з розслідуванням причин погромів 1881–1883 рр., до якого бажала долучитись і єврейська громада Санкт-Петербургу. На її замовлення Лесков виклав погляд письменника-християнина на побут і звичаї українських євреїв.

Методи

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, системності і об'єктивності. Вони дали змогу розглянути поставлені питання у відповідному історичному контексті, здійснити аналіз явищ і фактів незалежно від ідеологічних нашарувань. Було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних історичних методів. До перших зокрема належать методи індукції і дедукції, аналогії, синтезу. Для окреслення різниці у становищі євреїв і християн, зайнятих у певних видах економічної діяльності, застосовано метод порівняння. Статистичний метод дозволив дати характеристику

зайнятості євреїв у структурі економіки. Також з-поміж власне історичних методів для дослідження були залучені історико-генетичний, історико-системний методи. Завдяки їх комплексному застосуванню здійснено всебічний аналіз задекларованої проблеми.

Результати

Найперше слід звернутись до розгляду зайнятості єврейського населення у структурі економіки. Оскільки довгий час євреї не могли володіти землею, вони зосередили свою діяльність на торгівлі і посередництві, лихварстві, орендарстві, ремеслі. Ці сфери економічної діяльності стали для єврейського населення традиційними. Наприкінці XIX ст. переважна більшість євреїв торгувала. Відсоток торговців серед єврейського населення від загальної його кількості у дев'яти українських губерніях варіювався від 49 % (Полтавська губернія) до 22 % (Харківська губернія). Остання, однак, не входила до смуги осілости, що зумовлювало певні обмеження в економічній діяльності євреїв. З-поміж решти восьми українських губерній середній відсоток євреїв, зайнятих у торгівлі, становив 43,4 % (Перепис, 1904–1905, т. 8, с. 168; т. 13, с. 150; т. 16, с. 182; т. 32, с. 177; т. 33, с. 190; т. 41, с. 195; т. 46, с. 192; т. 47, с. 210; т. 48, с. 206). Навіть у таких губерніях, як Катеринославська і Херсонська, де заохочувалось поселення у статусі землеробів, торгувало майже 40 % єврейського населення. Зазначене переважання торговців у структурі економіки, як вказано вище, було зумовлене історично: дрібна торгівля була основним заняттям євреїв на українських землях ще з XVII ст. Зокрема у середині XVIII ст. чисельність євреїв-торговців Житомира була у 13 разів більшою, ніж торговців-християн (Самарцев, 1994, с. 23). Важливою була і наявність необхідних для успішного ведення справи навичок і певних характерних рис. Н. Лесков, даючи характеристику економічній діяльності українського і єврейського населення, апелює до важливого питання схильності до того чи іншого виду занять: "Розум малороса приємний, але мрійливий, схильний більше до поетичного споглядання і спокою [...] Характер цього народу [...] у кращому сенсі виражається тонким, критичним гумором і статечною чинністю. У живій, торговій справі малорос не може представити жодного сильного відпору енергійній натурі єврея [...]" (Лесков, 1990, с. 7).

За даними перепису 1897 р., серед євреїв переважали торговці зерном та іншими продуктами сільського господарства. Євреї були великими посередниками у хлібній торгівлі як на Правобережжі, так і Лівобережжі України. Їхня діяльність полягала у скуповуванні у селян і поміщиків хліба і перепродажі його далі, у тому числі експортним фірмам (Субботин, 1890, с. 89; Морозова, 2005, с. 13). Традиційною для євреїв українських губерній була і торгівля спиртними напоями. У багатьох місцевостях шинкарство зосередилось саме у їхніх руках (наприклад, у Подільській губернії участь євреїв у питній торгівлі становила 72 %) (Субботин, 1890, с. 186). Така діяльність упродовж XIX ст. неодноразово ставала предметом законодавчих обмежень і заборон, що було пов'язано з нібито деструктивним її впливом на християнське населення. Влада звинувачувала євреїв-шинкарів у тому, що їхня діяльність негативно впливає на добробут місцевого населення, сприяє поширенню пияцтва. Зрештою, доходило до звинувачень у тому, що "євреї експлуатують селян, споюють їх" (Поліщук, 2012, с. 165). На цьому слід зупинитись детальніше. Образ "єврея – експлуататора християн" був важливою складовою економічного антисемітизму в Російській імперії, ним влада в тому числі пояснювала причини

поширення хвилі антиєврейського насильства, перекладаючи провину за погроми на самих євреїв. Основою цього образу були звинувачення, пов'язані переважно з орендою, про що піде мова далі. Однак саме "питейні громадські будинки", корчми вважалися за "основну зброю в руках євреїв, яка підриває добробут селян", адже у них останні віддають єврею за горілку нерухоме майно, а також земельні наділи (Романюк, 2009, с. 81). Згаданий вище Н. Лесков пояснює це звинувачення прагненням перекладати відповідальності за свої пороки на представників єврейського населення. Очевидно, що зазначене уявлення не витримує будь-якої критики хоча б з огляду на відвідування селянами шинків із власної волі та бажання. Також слід відзначити, що у великоросійських губерніях, де євреї не проживали і, відповідно, не могли "споювати християн", кількість засуджених за пияцтво і кількість злочинів, вчинених у стані сп'яніння, була значно вищою (Лесков, 1990, с. 12, 14). Як показала практика, утримання питних закладів християнами призводило подекуди до більш сумних наслідків: багато з них зазнавали краху, адже шинкарі самі пиячили (Субботин, 1890, с. 84). Тож питна торгівля була вигідна як для євреїв, які ефективно застосовували свої навички та здібності, потрібні для ведення такої справи, так і для християнського населення. Станом на 1885 р. подільський губернатор був змушений констатувати, що торгівля спиртними напоями була майже винятково в руках євреїв, незважаючи на те, що існуючі закони мали б відібрати у євреїв будь-яку можливість торгувати спиртними напоями в селах. Однак представники цієї національності всіляко обходили обмеження, зокрема використовуючи підставних осіб або торгуючи без патенту (Щербак, 2005, с. 406–407). Наприклад, частина шинків, що де факто управлялися євреями, де юре належали християнам. За офіційною інформацією, в Одесі євреям належали 366 із 1057 шинків, однак існували ще 60 закладів, оформлені на ім'я християн, які фактично управлялися євреями. Таким чином, в Одесі в руках євреїв концентрувались 40 % шинків (Субботин, 1890, с. 222). Схожа ситуація була і в Житомирі: за офіційною інформацією, євреям належало 376 шинків, однак в реальності їх мало бути значно більше, оскільки частина закладів утримувалась євреями на ім'я християн (Субботин, 1890, с. 145). Значно погіршила становище євреїв введена у 1896–1898 рр. державна монополія на торгівлю спиртними напоями. (Щербак, 2005, с. 416)

На кінець XIX – початок XX ст. переважала дрібна торгівля. Так, більшість єврейських торговців Одеси мали свідоцтва саме на дрібну торгівлю (Субботин, 1890, с. 214), а у Волинській губернії, за офіційними даними, 57 % дрібних торговців становили саме євреї. Подібна ситуація була і на Лівобережжі (Морозова, 2005, с. 11). Чимала їх частина, однак, торгувала без відповідного свідоцтва і, отже, не увійшла до статистики. Описана діяльність могла відбуватись майже без будь-якого оборотного капіталу завдяки гмілус-хеседу – безвідсотковій позичці. Її торговці брали одне в одного заделя купівлі товару, потім, продаючи його, позичка поверталася. Таким чином певна група людей торгувала одним і тим же невеликим оборотним капіталом, не приносячи значних прибутків (Грулев, 2007, с. 40). Наприклад, у містечку Остропіль Волинської губернії 9/10 лавок мали оборот, менший за 1 тис. рублів на рік (Субботин, 1890, с. 88). Щодо торговців – володарів великого оборотного капіталу слід зазначити таке: чисельність їх порівняно з іншими була незначною. Наприкінці XIX ст. у Житомирі заможними (такими, що ма-

ли понад 100 000 руб. статків) було тільки чотири єврейські родини. Близько сотні євреїв мали капітал у кілька десятків тисяч рублів і вважалися порівняно забезпеченими. Інші єврейські сім'ї були бідними. У повітових центрах ситуація була ще гіршою, адже губернський центр притягував заможних людей, товари і гроші. (Поліщук, 2012, с. 164) Заняття торгівлею не гарантувало, однак, стабільних і достатніх для належного рівня життя прибутків для всіх, хто обрав цей вид діяльності. Лише 10 % забезпечували собі гідне існування, решта потерпала від банкрутства (Самарцев, 1994, с. 27). Можливості для провадження торговельної діяльності євреїв у різних губерніях смуги осілої відрізнялись. А. Субботін відзначав кращий розвиток торгівлі в південних губерніях:

На півдні більше євреїв-капіталістів, ніж на півночі, причому тут вже помічається велика спеціалізація торгівлі, тоді як північні євреї набагато бідніші і хапаються за все. На півдні взагалі торгівля поставлена правильніше і солідніше (Субботин, 1890, с. 218).

Великим центром єврейської торговельної діяльності була Одеса. Торгівля євреїв становила 95 % загального купецького обороту в усій Херсонській губернії. Цей фактор слід зокрема пов'язати з можливістю здійснювати імпорту та експорту торгівлю у приморському регіоні, а також усуненням посередництва оптових торговців євреями, які сконцентрували у своїх руках одразу дві операції: закордонний імпорту і продаж ввезених товарів у роздріб (Субботин, 1890, с. 220). Гіршим було становище переважної більшості торговців-євреїв на Правобережжі: оборот київських купців був в 11 разів меншим від того, що мали одесити (Субботин, 1890, с. 215). Оборот християн у Волинській губернії був на ½ більшим за єврейський. Це пояснювалось передусім тим, що найбільша концентрація єврейського населення була саме у Волинській, Київській і Подільській губерніях. Це спричиняло високу конкуренцію і, відповідно, давало змогу мати малі прибутки. Однак становище торговців останньої губернії дещо відрізнялось. Їх прибуток був більшим, що почасти пояснюється зручністю продажу за кордон сільськогосподарських продуктів (Субботин, 1890, с. 186).

Іншим традиційним заняттям євреїв ще з XVI–XVII ст. було лихварство. Кредитування під високий відсоток історично було подекуди одним із небагатьох доступних способів заробітку для єврейського населення. Його, однак, називали таким, що приносить велику шкоду селянам і також пов'язували з образом єврея – визискувача християн. Проте навіть у записці, основою якої стали донесення мирових посередників Волинському губернатору, однією з причин існування лихварства називали відсутність дешевого й доступного для селян кредиту (Романюк, 2009, с. 81). У 1860 р. були скасовані обмеження для євреїв у тому числі щодо банківської діяльності (Любченко, 2008, с. 70). Виникали земельні банки, в організації яких єврейські гроші відігравали важливу роль. Крім того, чисельність євреїв, пов'язаних із даною сферою, була вкрай невисокою. Так, за даними перепису населення 1897 р. у Київській губернії з-поміж понад 3,5 млн єврейського населення менше тисяч осіб були пов'язані з кредитними та громадськими комерційними установами (Перепис, 1904, т. 6, с. 202). У Полтавській губернії таку діяльність вели лише 270 осіб з-поміж близько 2,8 млн євреїв (Перепис, 1904, т. 23, с. 190).

Іншою традиційною сферою економічної діяльності євреїв України було ремесло і різноманітні промисли. Встановити точну чисельність євреїв-ремісників важко, оскільки вони свідомо приховували своє заняття, щоб

уникнути сплати податків, які для багатьох були відчутним тягарем. Можна, однак, стверджувати, що реміснича справа була однією з найпоширеніших серед євреїв, як і торгівля. Представники єврейського населення опанували майже 60 видів ремесел: кравецьке, шевське, столярне, ковальське, переробку харчових продуктів, теслярство, будівництво тощо. Перші два були найпопулярнішими. Наприклад, у Волинській губернії у сфері торгівлі (усіх її видів, включно з посередництвом) було зайнято близько 155 тис. євреїв, натомість тільки кравців і шевців у ній налічувалось близько 52 тис. Ремісничі вироби євреїв мали попит за межами їхніх міст і містечок: Житомир і Бердичів славилися меблями, містечка Київської губернії – кожухами й іншим селянським одягом, Поділля – чоботами та постоломи (Любченко, 2008, с. 73). Поширеними були ковальські ремесла: євреї у смугі осілої були головними його представниками, поступаючись лише німцям: у 1904 р. у м. Лохвиця Полтавської губернії було обстежено 14 кузень, з яких 11 належало євреям (Доценко, Соціально-економічне становище..., 2008, с. 97). Вести мову про серйозну конкуренцію єврейських ремісників із християнами загалом не доводиться: останні переважно працювали на землі і звертались до євреїв за потрібними речами (Субботин, 1890, с. 73). Середній зарібок ремісника у "смугі осілої" коливався від 4 до 19 руб. на місяць. Зокрема у місті Бердичів Київської губернії у деяких випадках дорослі ремісники заробляли від 1 до 2 руб. на тиждень, а діти і жінки – від 50 коп. до 1 руб. (Субботин, 1890, с. 119). Наймані ремісничі робітники отримували 2–4 руб. на місяць (Самарцев, 1994, с. 26). Збагнути, наскільки низьким був зазначений рівень прибутку, можна ознайомившись із прикладом вартості послуги транспортного перевезення: проїзд потягом Київ–Одеса у 3 класі коштував 8 руб. 80 коп. (Справочная книжка..., 1888, с. 190). Таке становище, як і у випадку з торговцями, пов'язане передусім із численними утисками, обмеженнями і заборонами, яких зазнавали ремісники-євреї упродовж XIX ст. Велика їх чисельність, затиснута смугою осілої і обмежена законодавством у можливості вибору місця життя, призводила до великої конкуренції. Випадкові замовлення євреї вихоплювали один в одного і прагнули якомога скоріше їх виконати. Швидкий розвиток капіталістичного виробництва, масовий випуск більш дешевої продукції призводив до розорення значної частини єврейських ремісників. У деяких общинах їх чисельність досягала 40 %. До кінця XIX ст. середньорічний прибуток єврейського ремісника був у півтора–два рази нижчим від прибутку українського селянина (150–300 руб. проти 400–500 руб.) (Доценко, 2018, с. 27). У пошуках замовлень і ринку збуту вони переїжджали у великі міста, де частина з них з часом мали змогу розширити виробництво. Наприклад, у кінці XIX ст. найбільшими кравецькими майстернями в Києві володіли євреї Людомер, Сольцер, Кравець; палітурними – Зігенфельд, шкіряним виробництвом – Кобець (Самарцев, 1994, с. 27). Швидкий розвиток промисловості в кінці 90-х рр. XIX ст. витіснив єврейського ремісника із сфери приватного підприємництва і призвів до потрапляння у залежність від фабриканта. У такому разі за своїм становищем єврей став схожим на робітника (Доценко, 2015, с. 98).

У 1897 р. євреям належало 33,9 % підприємств харчової, легкої, будівельної промисловості Київської, Подільської та Волинської губерній (Любченко, 2008, с. 23). На Правобережжі виробництво традиційно було пов'язане з переробкою сільськогосподарської продукції: цукрова промисловість і гуральництво (Самарцев,

1994, с. 27). Частина цукрових заводів належала родинам Бродських, Зайцевих, Гальперіних; євреї були власниками або орендарями 96 % винокурних і 80 % пивних заводів, 90 % млинів (Любченко, 2008, с. 73). Ідентичні види виробництва були й на Лівобережжі. Слід, однак, зауважити, що на зламі століть зменшилося представництво євреїв-фабрикантів у винокурній і пивоварній промисловості, що пов'язано із введенням державної монополії і зростанням великих комерційних гуралень, з якими не могли конкурувати невеликі єврейські (Самарцев, 1994, с. 27; Поліщук, 2012, с. 169). У зв'язку з відсутністю звички і вміння євреїв працювати в сільському господарстві, про що піде мова далі, на землях, які належали великим єврейським землевласникам, засновувались промислові і ремісничі заклади. Євреї були власниками або орендарями здебільшого невеликих підприємств, що зумовлено відсутністю значних оборотних капіталів. У межах смуги осілости їх налічувалось близько 3 тис. (Доценко, 2015, с. 98). Найбільшими і найпотужнішими з-поміж єврейських заводів і фабрик були підприємства Київської губернії, хоч їх кількість була меншою, ніж дрібних фабрик у решті губерній (Субботин, 1890, с. 176). Промислова продукція знаходила широкий збут на місцевому внутрішньому ринку, а також експортувалися за кордон. Однак великі підприємці єврейського походження в цей період ставили радше виняток, оскільки євреї витіснялися з великопромислової та комерційної сфер економіки Російської імперії, з огляду на можливу конкуренцію і побутування негативного образу єврея (Морозова, 2005, с. 11). Важливу роль у цьому відіграло ведене у 1890 р. обмеження на участь євреїв у статутних фондах акціонерних товариств і товариств на паях. Чим більше російська економіка індустріалізувалась, тим менше євреї брали участь у великій промисловості, віддаючи перевагу торговельно-посередницькій діяльності. Як зазначено вище, єврейські фабрики (переважно підприємства переробної промисловості) були місцями, куди йшли працювати збіднілі євреї (Самарцев, 1994, с. 27). На відміну від фабрик інших власників, єврейські були менші за розмірами, відрізнялись застосуванням переважно ручної праці і вкрай низькою зарплатою (Доценко, 2015, с. 98).

Окремо слід розглянути становище євреїв, економічна діяльність яких була пов'язана з орендою. Ще до поділів Речі Посполитої постать єврея-орендаря була типовою для сільської місцевості. Після реформи 1861 р. на селі стала зростати роль великих орендарів-євреїв. Деякі поміщики, не зумівши адаптуватись до нової системи економічних відносин, змушені були віддавати землю в оренду або взагалі її продавати, що збігалось з інтересами євреїв-орендарів (Щербак, 2005, с. 347). Такі орендні договори були характерні як для Правобережжя, так і лівобережних губерній. Євреї віддавали орендовані у поміщиків землі в суборенду селянам за здольщину або більш високу плату. Однак така діяльність могла мати негативні наслідки. Євреї часто не були зацікавлені в розвитку сільського господарства, а лише намагались одержати прибуток за короткий проміжок часу. З одного боку, це призводило до розорення частини господарств і виснаження ґрунтів, з іншого – до невдоволення селян (Бородій, 2009, с. 116). Слід, проте, погодитись із думкою, висловленою І. Самарцевим щодо можливої причини такого господарювання євреїв-орендарів. Дослідник стверджує, що намагання взяти із селянських господарств якомога більше оброку, залишивши собі частину, було спричинене як необов'язковістю поміщиків у виконанні умов

оренди, так і нестабільністю політичного життя в Україні, селянськими заворушеннями, жертвами яких часто ставали євреї (Самарцев, 1994, с. 24). Єврей-орендар не мав впевненості щодо майбутньої діяльності, зокрема враховуючи заборону на орендну діяльність у селі за законом від 8 грудня 1867 р. і, як наслідок, нелегальне становище (ПСЗРИ, 1867, т. 42, закон 45257). Описана ситуація впливала на побутування згаданого образу "єврея – експлуататора християн", яким влада пояснювала поширення хвилі антиєврейського насильства 1881–1883 рр. Зокрема існувала думка, що представники єврейського населення захоплюють селянські угіддя і використовують селянську працю, експлуатуючи їх (Романюк, 2009, с. 81). Євреї уклали угоди з поляками на оренду землі, маєтків на довгі строки – 30, 60 і навіть 80 років за високу плату. Починаючи з 1880 р., в офіційний вжиток царської адміністрації увійшло нове твердження про "польсько-єврейську змову", яка зображувала єврея як того, хто був винен у бідах імперії, у тому числі і в невирішеності селянського питання (Доценко, 2018, с. 31). У кінці XIX ст. царський уряд розгорнув широку кампанію з відчуження євреїв від орендування землі, а також млинів, заводів у володарів маєтків. Важливу роль у питанні земельної оренди відіграли "Тимчасові правила", опубліковані 3 травня 1882 р. У "Правилах" була висловлена заборона на поселення в селі (за винятком землеробських колоній), укладання орендних договорів і купчих на придбання нерухомого майна поза містами і містечками. Ці обмеження стосувались як євреїв, що проживали у "смугі осілости", так і євреїв, що оселились поза нею (ПСЗРИ, 1882, т. 2, закон 834). Для останніх ці положення були скасовані у 1904 р., натомість повністю "Тимчасові правила" втратили чинність у 1917 р. (Бородій, 2007, с. 117–118). Влада слідувала також за дотриманням заборони євреям різних форм оренди на селі, однак не могла ефективно перешкоджати переходу землі у власність євреїв тінювими способами. Це тривало й до початку Першої світової війни. Наприклад, у 1903 р. у Чернігівській губернії євреям належало 62920 дес. орної та присадибної землі та 25 320 дес. лісу. У 1912 р. у періодичному виданні "Життя Волині" згадується про перехід дедалі більшої кількості маєтків у єврейські руки (Доценко, 2018, с. 29). "Тимчасові правила" призвели до того, що легальні оренди стали нелегальними: замість формальних контрактів відбувалась оренда за словесною домовленістю (Субботин, 1890, с. 74). За кількістю землі, що перебувала в оренді у євреїв у межах українських губерній смуги осілости, найбільша її частина розташовувалась у Волинській і Київській губерніях – районах однієї з найвищої концентрації єврейського населення України (Субботин, 1890, с. 182). Однак слід підкреслити, що земля як нерухомість цікавила ту частину єврейського населення, яка вже мала досить значні капітали і була вкрай нечисленною (Любченко, 2008, с. 72). На жаль, через нелегальність такого виду діяльності (тільки у 1897 р. було надано дозвіл на купівлю та оренду дрібних, до 50 десятин, ділянок землі), встановити більш-менш приблизну чисельність євреїв-орендарів за офіційними джерелами неможливо.

Станом на кінець XIX – початок XX ст. невелика частина євреїв українських губерній займалась землеробством. Історично така діяльність не була притаманна євреям, вони не знали праці на землі через відсутність права володіти землею. Царський уряд, однак, вважав якнайшвидше залучення євреїв до землеробства одним із важливих шляхів досягнення бажаного розв'язання "єврейського питання" (Щербак, 2005, с. 344). За

допомогою такого заходу планувалось як вирішити питання перенаселення, що особливо гостро стояло у Волинській, Подільській і Київській губерніях, так і перетворити "єврея-експлуататора" на продуктивного виробника. Заснування колоній відбулось у першій половині XIX ст. До 1835 р. єврейські землеробські поселення засновувались лише на Півдні України, пізніше колонії з'явилися і в правобережних українських губерніях, і на Лівобережжі (Щербак, 2005, с. 340; Морозова, 2005, с. 13). У 1897–1898 рр. в українських губерніях Російської імперії налічувалось 42 єврейські землеробські колонії, більшість яких була сконцентрована на Півдні: 13 – у Катеринославській губернії, 11 – Херсонській, 6 – Подільській, 6 – Київській, 5 – Волинській, 1 – Чернігівській (Хонігсман, & Найман, 1992, с. 116–118). Євреї оселялись на скарбових, поміщицьких і землях своїх одновірців. Деякі заможні євреї також виказували бажання купувати земельні ділянки для заснування землеробських поселень, що де юре було можливим. Так, кам'янецький купець Леба Фітерман просив продати йому землю для поселення 100 єврейських родин. Купець Янкель Хасін хотів придбати землю в Балтському повіті і поселити на ній 20 єврейських колоністів. Однак зазвичай місцева адміністрація відповідала на такі клопотання відмовою, обвинувачуючи прохачів у намірах придбати земельні ділянки з метою подальшої їх спекуляції (Бородій, 2007, с. 118). 26 грудня 1844 р. було видано "Положення щодо євреїв-землеробів", яке діяло до 1917 р. За цим положенням євреї отримали право переходити у хліборобський стан, з державних земель їм надавався наділ з розрахунку 5–8 десятин на одну особу чоловічої статі. Отримані землі було заборонено продавати чи віддавати в оренду; надавалось право набувати приватної власності, впроваджувались різні пільги для хліборобів. Для переселення і влаштування на новому місці євреям-колоністам виплачувалась грошова допомога (ПСЗРИ, 1844, т. 19, закон 18562). Значна частина євреїв ставала колоністами, не маючи бажання працювати на землі, а прагнучи користатись спеціальними пільгами (наприклад, уникнути рекрутського обов'язку, від якого поселенці звільнялись). Більше половини євреїв навіть не проживали в місцях обраного ними поселення в колоніях (Криськов, 2005, с. 118). Вони продовжували займатись тими ж промислами, що й до поселення у колонії, а землі, які за ними числилися, здавали в оренду селянам сусідніх сіл за частину врожаю, а здебільшого за гроші. Щодо результатів колонізації та успіхів єврейського землеробства побутують різні погляди. Упродовж XIX ст. процес становлення євреїв-колоністів був складним, що призвело до формування думки про євреїв як про людей, абсолютну нездатних до продуктивної праці. Згадуючи про колонії Київської губернії, Л. Брамсон зазначає про можливі причини невдач єврейського господарювання у селі: "не могли ж євреї, що тисячу років займалися ремеслами, торгівлею та різними гешефтами, одразу, якимось дивом, перетворитися на землеробів і сісти б на землю з такою ж підготовкою, як селяни, які тисячу років ходили за сохою". Вік колоністів також впливав на швидкість та якість освоєння нової справи: "у землероби пішли люди, які далеко вже перейшли середній вік і не могли тому освоїтися з такою складною справою, як землеробство" (Субботин, 1890, с. 182–183). Таку характеристику можна екстраполювати і на колоністів інших українських губерній. Слід, однак, погодитись із думкою, висловленою В. Щукіним і А. Павлюком щодо професіоналізації сільськогосподарської діяльності єврейських колоністів на початку XX ст. На той момент євреї вже

могли не лише забезпечувати власні потреби, а й поставляти на ринок товарне зерно (Щукін, & Павлюк, 2016, с. 369). У колоніях народилось і виросло друге, а то й третє покоління колоністів, для яких сільськогосподарська праця була відома і звична з дитинства, що давало їм змогу вправно господарювати на землі й отримувати хороші результати своєї праці. Здійснивши поїздку до колоній Півдня України наприкінці XIX ст., Л. Брамсон згадує про побачених ним старих євреїв – піонерів колонізації, які "[...] виростили вже покоління вправних, здорових хлібopашців [...]". Про останніх він пише як про таких, яких у полі "важко відрізнити від християн" (Брамсон, 1894, с. 13–14). Зрештою, незважаючи на припинення виділення земельних ділянок для поселення, надання грошової допомоги на ведення господарства і неактуальність деяких пільг (наприклад, у результаті військової реформи було скасовано рекрутську повинність), колонії продовжували існувати. Навесні 1914 р. в Україні налічувалось 27 єврейських колоній, у яких проживало приблизно 27 тис. осіб (Бородій, 2007, с. 119). Цей факт може свідчити про появу єврея-землероба, який вбачав у сільськогосподарській праці своє основне заняття. Однак, якщо порівняти чисельність євреїв-землеробів із загальною чисельністю єврейського населення, отримаємо доволі мізерну цифру. Станом на кінець XIX ст. у Катеринославській і Херсонській губерніях, де кількість колоній була найбільшою, лише близько 7 % євреїв господарювали на землі (Перепис, 1904, т. 13, с. 150, т. 47, с. 210).

Решта єврейського населення мали "вільні професії" (лікарі, юристи, літератори) (близько 5 %), решта – були службовцями приватних компаній, служителями культу, військовослужбовцями, особами "без певних занять" (Гриневиц, & Гриневиц, 2005, с. 76). Зазначена ситуація пов'язана з кількома факторами: по-перше, відсоткова норма, що існувала для вступу у вищі навчальні заклади, гімназії і реальні училища (у межах смуги осілості євреї могли становити 10 %, поза нею – 5 % всіх студентів навчального закладу). По-друге, єврейська інтелігенція була позбавлена права вступитися на державну службу, тому прагнула опанувати "вільні професії". За законом від 8 листопада 1889 р. євреї перестали приймати до числа присяжних і приватних повірених осіб, що значно обмежило їх допуск у систему правосуддя (ПСЗРИ, 1891, т. 9, закон 6331). Євреї-лікарі обмежували головним чином приватною практикою (Кальян, 2011, с. 328).

Як впливає із зазначених вище даних, на зламі століть наростало зубожіння єврейського населення українських губерній смуги осілості. З усього єврейського люду кількість заможних осіб із великим капіталом була вкрай незначною. Прізвища Бродських, Гальперіних, Марголіних губились на фоні інших одновірців. Так само не можна було асоціювати все єврейство з нечисленною групою євреїв-орендарів. Як зауважив генерал російської армії єврейського походження Грульов, у вічі загалу впадала невелика кількість заможних осіб єврейського походження, що залишалися непоміченими бідних євреїв:

Дивовижно, як усі добре знають багатства Ротшильда чи якого-небудь Полякова¹, про яких говорять багато, хоч і мало хто їх бачив, але ніхто не знає і знати не хоче повальних злиднів масового єврейсько-

¹ Брати Полякови – Лазар, Самуїл, Яків. Російські підприємці єврейського походження, банкіри, меценати. Їхня діяльність зокрема пов'язана з будівництвом залізниці в Російській імперії, заснуванням ряду банків.

го населення, яка у всіх перед очима [...] Цей Ротшильд у всіх перед очима; його перебільшені багатства прикривають неймовірні злидні [...] єврейського населення, що приречене у смугі осілості буквально на напівголодне існування (Грулев, 2007, с. 40)

У 1897 р. кількість безробітних євреїв сягала в деяких містах 50 % (Щербак, 2005, с. 416) Деякі люди не могли собі дозволити купити кошерне м'ясо навіть на Шабат. Так, у місті Бердичів бідні євреї до свят отримували грошову допомогу або йшли у гості до більш заможних людей, оскільки не мали коштів для влаштування святкового столу. В Одесі прохання про допомогу на Песах щорічно подавали 40 тис. осіб (Любченко, 2008, с. 74). У Бердичівському повіті частина євреїв, незважаючи на відсутність досвіду і звички працювати на землі, були змушені найматись на роботу до селян-християн (Субботин, 1890, с. 111, 126). У 1898 р. євреї, що потребували матеріальної допомоги, становили у Волинській та Чернігівській губерніях – по 17 %, у Таврійській – 16 %, у Катеринославській, Київській, Подільській, Полтавській, Херсонській – близько 20 % від загальної кількості місцевих євреїв (Гриневиц В., & Гриневиц Л., 2005, с. 76).

Дискусія і висновки

У кінці XIX – на початку XX ст. єврейське населення переважно продовжувало вести традиційні види економічної діяльності: торгівлю та посередництво, ремесло, оренду, лихварство. Частині євреїв вдавалось розширювати виробництво, однак через швидкий розвиток промисловості і масовий випуск дешевої продукції більшість все ж розорювалась і подекуди переходила у стан робітників на єврейських заводах чи фабриках. Останні являли собою дрібні підприємства з використанням переважно ручної праці, хоча існували й великі, потужні заводи, розташовані переважно в Києві. Великі підприємці єврейського походження в цей період становили виняток. У результаті експерименту влади Російської імперії із залучення євреїв до сільськогосподарської праці упродовж XIX ст. з'явилися єврейські колонії, незначна кількість яких на зламі століть вела господарство доволі вправно та ефективно. Переважна їх більшість на початку XX ст. була зосереджена на Півдні – на Катеринославщині і Херсонщині, проте кількість землеробів залишалась невисокою і становила близько 7 % від загальної чисельності єврейського населення губерній. Однак невдачі, що супроводжували колонізаційний процес у середині XIX ст., посилювали уявлення про євреїв як нездатних до продуктивної праці людей, зрештою уряд втратив інтерес до підтримки колоній. У зв'язку з обмеженим доступом до освіти і державної служби, вкрай незначний відсоток євреїв мали "вільні професії". Чисельність заможних представників єврейського населення була мізерною порівняно з переважною більшістю євреїв, що прагнули звести кінці з кінцями в умовах намагання влади Російської імперії вирішити "єврейське питання", у тому числі шляхом обмежень і заборон, що стосувались економічної діяльності. Вони були покликані створити важкі для існування умови і змусити зректись віри батьків та асимілюватись, однак не призвели до бажаного результату. Натомість такі заходи спричинили зuboжіння єврейського населення. Фактор "затиснутості" у межах смуги осілості викликав велику конкуренцію серед представників різних економічних груп. Необхідність "рвати шматки" одне в одного викликали інтриги, взаємні доноси тощо. Заборона селитися в сільській місцевості смуги осілості і виселення з містечок, що переводились у статус сіл, призвела до ще більшої скупченості євреїв в тісних ра-

мках міст і містечок, де часто не було можливості знайти роботу, а також, якщо не унеможливила, то значно ускладнювала ведення економічної діяльності, пов'язаної із сільською місцевістю. Виняток становили нечисленні представники торгово-промислових і банківських кіл. Їхня діяльність, а також діяльність орендарів, використовувалась владою для підживлення образу "єврея-багатія", статки якого зароблені легкими способами, зокрема шляхом експлуатації християн (переважно селян). У цьому комплексному образі знайшлась роль для шинкарів, лихварів, орендарів і навіть торговців. Однак його поява, функціонування, трансформації і наслідки потребують подальшого ґрунтовного дослідження. Отже, навіть враховуючи факт існування обтяжливих для селян умов господарювання на орендованій землі, екстраполювання зазначеного уявлення на все єврейське населення є невірним.

Список використаних джерел

- Бородій, А. (2007). Єврейське населення в аграрних відносинах Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. *Український історичний збірник*, 10, 115–121.
- Бородій, А. (2009). Правове забезпечення участі євреїв в аграрних відносинах на території Правобережної України у XIX – на початку XX ст. *Український історичний збірник*, 12, 118–123.
- Брамсон. Л. (1894). *Поездка в Южно-русские еврейские колонии*. Типо-лит. А.Е. Ландау.
- Гриневиц, Л., & Гриневиц, В. (2005). Євреї в Україні. У В.А. Смолій (Ред.), *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й. Наукова думка.
- Грулев, М. (2007). *Записки генерала-єврея*. Кучково поле.
- Доценко, В. (2015). Соціально-економічне становище єврейської громади українських земель Російської імперії у XIX столітті. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 43, 95–99.
- Доценко, В. (2018). Єврейське землевпорядження та оренда земель в українських губерніях Російської імперії у XIX – на початку XX ст. *Вісник аграрної історії*, 25–26, 27–34.
- Кальян, О. (2011). Правовий статус єврейського населення та антиєврейська політика Російського самодержавства в Україні (1880–1907 рр.) *Актуальні проблеми політики*, 12–18, 322–331.
- Крисков, А. (2005). Спроби уряду Російської імперії землевлаштувати єврейське населення в Подільській губернії в XIX ст. *Український селянин*, 9, 116–119.
- Лесков, Н. (1990). *Єврей в России. Несколько замечаний по еврейскому вопросу*. Книга.
- Любченко, В. (2008) Євреї у складі Російської імперії. У Л. Фінберг, В. Любченко (Ред.), *Нариси з історії та культури євреїв України*. Дух і Літера.
- Морозова, А. (2005). *Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.)* [Автореф. дис. ... канд. іст. наук]. Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* (1904). Т. 8: Волынская губерния. б.и.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* (1904). Т. 13: Екатеринославская губерния. б.и.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* (1904). Т. 16: Киевская губерния. б.и.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* (1904). Т. 32: Подольская губерния. б.и.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* (1904). Т. 33: Полтавская губерния. б.и.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* (1904). Т. 41: Таврическая губерния. б.и.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* (1904). Т. 46: Харьковская губерния. б.и.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* (1904). Т. 47: Херсонская губерния. б.и.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* (1905). Т. 48: Черниговская губерния. б.и.
- Поліщук, Ю. (2012) *Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX століття)*. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е.* (1867). Т. 19 : 1844. Тип. 2-го Отд-ния Собств. ее императ. величества канцелярии.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е.* (1871). Т. 42 : 1867. Тип. 2-го Отд-ния Собств. ее императ. величества канцелярии.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е.* (1886) Т. 2 : 1882. Государственная типография.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е.* (1891) Т. 9 : 1889. Государственная типография.

Романюк, Н. (2009) Підприємницька діяльність євреїв Волині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Волинські історичні записки*, 3, 80–84.

Самарцев, І. (1994). Євреї в Україні на початок XX ст. *Український історичний журнал*, 4, 19–29.

Справочная книжка Подольской губернии. (1888). Типография Губернского Правления.

Субботин, А. (1890) *В черте еврейской оседлости. Отрывки из экономического исследования в западной и юго-западной России за лето 1887*. Вып. 2. Ред. "Экон. журн".

Хонигсман, Я., & Найман, А. (1992). *Євреї України (краткий очерк истории)*. Ч. 1.

Щербак, Н. (2005). *Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX)*. ПЦ "Ризографіка".

Шукін, В. В., & Павлюк, А. Н. (2016). *Єврейские земледельческие колонии Херсонской губернии (XIX – начало XX вв.): очерки истории*. Изд. Шамрай П.Н.

References

Borodii, A. (2007). Jewish population in agrarian relations of the Podolia Governorate in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century. *Ukrainian historical collection*, 10, 115–121 [in Ukrainian].

Borodii, A. (2009). Legal support for the participation of Jews in agrarian relations on the territory of Right-Bank Ukraine in the 19th and early 20th centuries. *Ukrainian historical collection*, 12, 118–123 [in Ukrainian].

Bramson, L. (1894). *A trip to South Russian Jewish colonies*. Typo-lit. A.E. Landau [in Russian].

Complete collection of laws of the Russian Empire. Meeting 2nd. (1867). Vol. 39: 1864. Printing house of the 2nd Department of her emperor. Majesty's Office [in Russian].

Complete collection of laws of the Russian Empire. Meeting 2nd. (1871). Vol. 42: 1867. Printing house of the 2nd Department of her emperor. Majesty's Office [in Russian].

Complete collection of laws of the Russian Empire. Meeting 3rd. (1886) Vol. 2: 1882. State printing house [in Russian].

Complete collection of laws of the Russian Empire. Meeting 3rd. (1891) Vol. 9: 1889. State printing house [in Russian].

Dotsenko, V. (2018). Jewish land ownership and land lease in the Ukrainian Governorates of the Russian Empire in the 19th and early 20th centuries. *Bulletin of Agrarian History*, 25–26, 27–34 [in Ukrainian].

Dotsenko, V. (2015). Socio-economic situation of the Jewish community in the Ukrainian lands of the Russian Empire in the 19th century. *Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University*, 43, 95–99 [in Ukrainian].

Grulev, M. (2007). *Notes of a Jewish general. Kuchkovo pole* [in Russian].

Honigsman, Y., & Nayman, A. (1992). *Jews of Ukraine (a brief history)*. Part I.

Hrynevych, L., & Hrynevych, V. (2005). Jews in Ukraine. In V.A. Smolii (Ed.), *Encyclopedia of the History of Ukraine: Vol. 3: E-Y*. Scientific thought [in Ukrainian].

Kalyan, O. (2011). The legal status of the Jewish population and the anti-Jewish policy of the Russian autocracy in Ukraine (1880–1907). *Actual political problems*, 12–18, 322–331 [in Ukrainian].

Kryskov, A. (2005). Attempts by the government of the Russian Empire to settle the Jewish population in the Podolia Governorate in the 19th century. *Ukrainian peasant*, 9, 116–119 [in Ukrainian].

Leskov, N. (1990). *A Jew in Russia. Somewhat remarkable on the Jewish question*. Book [in Russian].

Lyubchenko, V. (2008) Jews in the Russian Empire. L. Finberg, V. Lyubchenko (Eds.), *Essays on the History and Culture of the Jews of Ukraine*. Duh i Litera [in Ukrainian].

Morozova, A. (2005). *The Jewish population of Left Bank Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century)* [Abstract of unpublished thesis (PhD in History)]. Kharkiv National University named after V.N. Karazina [in Ukrainian].

Polishchuk, Yu. (2012) National minorities of the Right Bank of Ukraine in the context of the ethnic policy of the Russian Empire (end of the 18th – beginning of the 20th century). IPIEND named after I. F. Kuras NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Reference book of Podolia Governorate. (1888). Printing house of the Provincial Board [in Russian].

Romaniuk, N. (2009) Entrepreneurial activity of Jews in Volyn (second half of the 19th – beginning of the 20th century). *Volyn Historical Notes*, 3, 80–84 [in Ukrainian].

Samartsev, I. (1994). Jews in Ukraine at the beginning of the 20th century. *Ukrainian Historical Journal*, 4, 19–29 [in Ukrainian].

Scherbak, N. (2005). *The national issue in the policy of tsarism in Right Bank Ukraine (end of XVIII – beginning of XX)*. "Rizographika" [in Ukrainian].

Shchukin, V. V., & Pavlyuk, A. N. (2016). *Jewish agricultural colonies of the Kherson province (XIX – early XX centuries): essays on history*. Shamray P.N. [in Russian].

Subbotin, A. (1890) *In the Jewish Pale of Settlement. Excerpts from economic research in western and southwestern Russia for the summer of 1887*. Vol. 2. Economic journal [in Russian].

The first general census of the Russian Empire in 1897 (1904). Vol. 8: Volyn Governorate [in Russian].

The first general census of the Russian Empire in 1897 (1904). Vol. 13: Ekaterinoslav Governorate [in Russian].

The first general census of the Russian Empire in 1897 (1904). Vol. 16: Kyiv Governorate [in Russian].

The first general census of the Russian Empire in 1897 (1904): Vol. 32: Podolia Governorate [in Russian].

The first general census of the Russian Empire in 1897 (1904). Vol. 33: Poltava Governorate [in Russian].

The first general census of the Russian Empire in 1897 (1904). Vol. 41: Tauride Governorate [in Russian].

The first general census of the Russian Empire in 1897 (1904). Vol. 46: Kharkov Governorate [in Russian].

The first general census of the Russian Empire in 1897 (1904). Vol. 47: Kherson Governorate [in Russian].

The first general census of the Russian Empire in 1897 (1905). Vol. 48: Chernigov Governorate [in Russian].

Отримано редакцією журналу / Received: 04/11/23
Прорецензовано / Revised: 30/11/23
Схвалено до друку / Accepted: 21/12/23

Iryna IRCHAK, PhD student
ORCID ID: 0000-0002-9030-6788
e-mail: irynairchak@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ECONOMIC SITUATION OF THE JEWISH POPULATION OF THE UKRAINIAN GOVERNORATES OF THE PALE OF SETTLEMENT AT THE END OF THE 19TH AND BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

Background. At the end of the 19th century, one of the ways to force the Jews of the Russian Empire to renounce the faith of their parents was to create conditions that greatly complicated their economic activity and even made some of its types impossible. Jews had to earn a living in the conditions of economic anti-Semitism, which gained momentum during the 19th century. This article examines the employment of the Jewish population in the economy's structure, determines the size of the Jews' income, and finds out how it affected their living standards at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

Methods. The methodological basis of the research is the principles of historicism, systematicity, and objectivity, which allowed us to consider the questions in the relevant historical context. A complex of general scientific and special historical methods was applied: induction and deduction, analogy, synthesis, comparison, statistical method, as well as historical-genetic and historical-systemic methods.

Results. At the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, the Jewish population mainly continued to engage in traditional types of economic activity: trade and mediation, crafts, leasing, and usury. A small number of Jews managed to expand production. During the 19th century, Jewish colonists appeared who, at the turn of the century, engaged in agriculture quite skillfully and effectively. Due to the limited access to education and public service, a very small part of Jews was engaged in "liberal professions."

Conclusions. The number of wealthy representatives of the Jewish population was small compared to the vast majority of co-religionists who tried to make ends meet in the conditions of the efforts of the authorities of the Russian Empire to solve the "Jewish question", including through restrictions and prohibitions related to economic activity. The exception was a small number of representatives of trade, industry, and banking circles.

Keywords: Jews, economy, national policy, economic anti-Semitism, Pale of Settlement.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.